

І.П.Скорейко-Свірська. Парадигматичні відношення синонімічного характеру (на матеріалі науково-технічної лексики автохтонного й англomовного походження). Studia methodologica. 2014; (36)

ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ СИНОНІМІЧНОГО ХАРАКТЕРУ (НА МАТЕРІАЛІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ЛЕКСИКИ АВТОХТОННОГО Й АНГЛОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ)

Ірина Скорейко-Свірська

Кандидат філологічних наук, асистент, кафедра англійської філології, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2, e-mail:irsua@ukr.net

UDC: 811.161.2'276.6 : 811.111

ABSTRACT

Skoreiko-Svirska Iryna. Paradigmatic relations of synonymic nature (based on the scientific and technical vocabulary of autochthonous and English origin). The peculiarities of synonymic relations between English borrowings and native terms in the system of the Ukrainian terminology of science and technology have been analysed in the given article. During the investigation it has been determined that in the majority of cases scientific and technical terms of English origin and native lexical units function as terminological doublets. The prevailing use of borrowed terminology instead of corresponding autochthonous lexemes is caused primarily by the monosemantic character of anglicisms, their state of being stylistically neutral and by the ability of borrowed terms to define and differentiate the expressed notions in the best way.

Key words: autochthonous words, English borrowings, scientific and technical terminology, synonymy, terminological doublets.

У статті визначено й проаналізовано особливості синонімічних відношень між англomовними й автохтонними термінологічними одиницями, які входять до української терміносистеми науки й техніки.

Ключові слова: автохтонна лексика, англomовні запозичення, науково-технічна термінологія, синонімія, терміни-дублети.

До словникового складу сучасної української мови входить значна кількість слів, запозичених з англійської мови. Особливо це стосується терміносистеми науки й техніки, де для номінації нових понять використовують саме англomовну лексику. Запозичення лексичних одиниць іншомовного походження – зазвичай складний процес, пов'язаний не тільки з переходом готових елементів однієї мови до системи іншої, а також з їхнім пристосуванням та перетворенням в умовах іншої лінгвістичної системи. Тому виникає потреба вивчення особливостей освоєння чужомовних лексем на різних рівнях мови-реципієнта. З огляду на це, наукові розвідки, присвячені дослідженню процесів асиміляції англomовних запозичень у системі української мови, є актуальними й необхідними.

Проблемам адаптації іншомовних слів в українській мові присвятили чимало праць такі вітчизняні науковці, як Ю.О. Жлуктенко, С.В. Семчинський, В.П. Сімонок, Л.П. Кислюк, А.Д. Олійник, О.А. Лисенко, Г.А. Сергєєва, С.А. Федорець та ін. Не зважаючи на це, чимало особливостей освоєння термінів англійського походження, які входять до складу сучасної української терміносистеми науки й техніки, залишаються не вивченими. Метою цієї наукової розвідки є визначення особливостей парадигматичних відношень синонімічного характеру на матеріалі спеціальної лексики англomовного походження та питомих термінів, які функціонують у складі української науково-технічної термінології.

До одного з найскладніших аспектів синхронного дослідження спеціальної лексики належить питання її системної організації на рівні лексико-семантичної парадигматики, зокрема, проблема синонімічних відношень у галузі фахової мови [6, с. 174]. При визначенні

явища синонімії за основу зазвичай беруть загальну поняттєву співвіднесеність слів і словосполучень, тотожність або близькість їхніх значень, взаємозамінність [5, с. 108].

Незважаючи на те, що термінологічна лексика є частиною лексики літературної мови й на неї поширюються закони розвитку й функціонування останньої, явище синонімії (як і багато інших мовних явищ) у терміносистемах має певні особливості: у загальнолітературній мові синоніми традиційно вважають однією з найважливіших категорій системності мови. Тоді як у термінології їхня роль є значно меншою, оскільки в них реалізується переважно різновид синонімії лише повного й часткового характеру [7, с. 212]. Виступаючи виразником певного наукового поняття, термінологічні синоніми відрізняються від загальномовних типом поняттєвого змісту, стилістичною диференціацією в межах наукового стилю, відсутністю емоційно-експресивного наповнення тощо.

Як засвідчили результати проведеного дослідження, виникнення відношень синонімічного характеру серед україномовних і запозичених з англійської мови науково-технічних термінів часто зумовлене тенденцією до превалювання у використанні лексем іншомовного походження над питомими, оскільки вони здебільшого однозначні (не викликають додаткових асоціативних уявлень через існування в термінологічній одиниці інших значень), позбавлені емоційно-експресивних відтінків, найточніше передають зміст нового поняття, яке вони позначають, здатні наблизити українські галузі науки й техніки до світових тощо. Однак випадки запозичення англійської спеціальної лексики за наявності національних відповідників або ж реальної можливості створення останніх вважаємо вкрай негативним явищем, яке має руйнівний вплив на стан української термінології науки й техніки та може спричинити процеси деструктуризації в самій системі української мови як мови-реципієнта. З огляду на це, аналіз синонімічних відношень між автохтонними й англійськими лексемами, які входять до української науково-технічної терміносистеми, є важливим завданням, яке потребує розв'язання.

Для встановлення синонімічних відношень між питомими та запозиченими з англійської мови термінами використовуємо метод компонентного аналізу їхніх семантичних структур. Факт синонімічності термінологічних одиниць визначаємо шляхом порівняння їхніх дефініцій.

Ураховуючи досвід термінологічної роботи, основу класифікації різновидів термінологічної синонімії базуємо на обсязі поняття, що його здатні виражати синонімічні одиниці. Аналізуючи синонімічні відношення між англійськими й автохтонними науково-технічними термінами на українськомовному ґрунті, вважаємо за доцільне виокремити такі групи лексем: терміни-дублети – термінологічні синоніми, які співвідносяться з тим самим об'єктом, явищем (мають спільний денотат) і не мають семантичних відмінностей – виявляють повний збіг змісту (зауважимо, що такі синоніми можуть різнитися семантикою словотвірних елементів, етимологією, особливостями функціонування [3, с. 32]) і поняттєві (відносні) синоніми – лексичні одиниці, які мають певні відмінності в значенні.

Аналіз словникових дефініцій 36% термінологічних пар, пов'язаних синонімічними відношеннями, вказує на те, що для них властивий повний збіг змісту, який передають, і вони функціонують в українській науково-технічній термінології як дублети. Зауважимо, що серед проаналізованих у роботі термінологічних пар “англійське запозичення” – “питомий термін” відношення дублетного характеру найбільш поширені. Серед лексем, які функціонують в українській літературній мові з однаковим значенням, виокремлюємо, зокрема, такі: бустер і підсилювач: бустер (< booster) – “допоміжний пристрій для тимчасового збільшення робочого зусилля механізмів та машин у разі особливо великого навантаження” [8, с. 124; 10], підсилювач – “пристрій, прилад для збільшення сили, напруги, потужності чогонебудь” [2, с. 964]; лінтер і пуховідокремлювач: лінтер (< linter) – “машина, що очищає бавовняне насіння від пуху” [4, с. 351; 10], пуховідокремлювач – “машина для відокремлення бавовняного пуху від насіння” [2, с. 1992]; каупер/коупер і повітрянагрівник: каупер/коупер (< cowper) – “пристрій, у якому нагрівають повітря, потрібне для згорання в доменній печі палива й виплавляння чавуну” [8, с. 343; 10], повітрянагрівник – “апарат для нагрівання повітря” [2, с. 999]; прикметник дигітальний (< digital) (англійська основа якого оформлена словотвірними засобами української мови) зі значенням “числовий, цифровий, у числовому вираженні” [8, с. 221; 10] і лексема цифровий – “позначений цифрами, виражений у цифрах” [2, с. 1586] та ін.

Серед групи дублетних науково-технічних термінологічних одиниць виокремлюємо також такі, де англomовна лексема вживається з дефініцією, тотожною одному зі значень полісемічного питомого терміна. Наприклад: рестарт – перезавантаження/перезапуск: рестарт (< restart) – “у світі персональних комп’ютерів – перезавантаження операційної системи; у світі великих машин – перезапуск програми з контрольної точки, відновлення виконання програми” [1, с. 439; 10]; “1) поновлення роботи системи після її аварійного завершення; 2) в обчислювальній техніці – повторний запуск програми” [9, с. 326] і перезавантаження – “повторне завантаження: пересилання даних з носія даних в оперативну пам’ять або з оперативної пам’яті у регістрів” [2, с. 910], перезапуск – “1) повторний запуск програми або системи; 2) дія за значенням перезавантажити” [2, с. 910]; курсор – вказівник: курсор (< cursor) – “допоміжний рухомий знак на екрані комп’ютера, який показує частину екрана, де відбуваються операції” [8, с. 398; 10], вказівник – “1) у системах оброблення інформації – елемент даних, який вказує на розташування іншого елемента даних; 2) посилання, адреса зв’язку” [9, с. 63], а також трансивер (< transceiver) – приймач-передавач, тест-драйвер (< test-driver) – тест-програма, кулер (< cooler) – охолоджувач/охолодник та ін.

За даними дослідження особливостей синонімічних відношень науково-технічних лексем англomовного походження та питомих термінів в українській мові, виокремлено термінологічні пари (21%), які класифікуємо як поняттєві синоніми, що мають певні відмінності у відтінках значень, наприклад: віндроуер – жниварка: віндроуер (< windrower) – “рядкова жниварка для роздільного збирання зернових” [8, с. 141; 10], жниварка – “машина, яка жне хлібні рослини” [2, с. 369]; плунжер – поршень: плунжер (< plunger) – “поршень, що має довжину значно більшу, ніж діаметр. Деталь насосів, гідравлічних циліндрів” [8, с. 544; 10], поршень – “циліндрична деталь двигунів внутрішнього згорання, парових машин, насосів, компресорів і т. ін., що робить зворотно-поступальний рух усередині більшого циліндра, щільно прилягаючи до його стінок” [2, с. 1074]; скролінг – прокручування: скролінг (< scrolling) – “вертикальне або горизонтальне переміщення зображення у вікні екрана” [9, с. 356; 10], прокручування – “дія за значенням прокручувати – надавати колового, обертального руху; примушувати обертатися” [2, с. 1156]; тонер – барвник: тонер (< toner) – “фарбувальний порошок; барвник, використовуваний у лазерних принтерах” [1, с. 511; 10], барвник – “фарбувальна речовина” [2, с. 61] та ін.

Зауважимо, що характер синонімічних відношень між автохтонною й англomовною спеціальною лексикою в українській мові надзвичайно важливо враховувати в практиці термінологічної роботи: терміни з не зовсім тотожними значеннями не є взаємозамінними і їхня синонімічна заміна, яку можемо спостерігати в науково-технічній літературі, не завжди адекватна, наприклад: кліренс – зазор [1, с. 106]: кліренс (< clearance) – “відстань між нижніми точками агрегатів самохідної машини (автомобіля) і рівнем дороги” [8, с. 357; 10], зазор – “щілина, отвір між двома прилеглими поверхнями” [2, с. 392]; сериф – зарубка (засічка) [1, с. 462]: сериф (< serif) – “тонкий орнаментальний перпендикулярний відрізок прямої або кривої на кінці основного штриха букви, тобто риска на кінцях основних штрихів букви” [1, с. 462; 10], зарубка – “виїмка взагалі або спеціальна позначка на чому-небудь, зроблена сокирою, ножем чи іншим знаряддям” [2, с. 419]; мультиплексування – ущільнення [1, с. 346]: мультиплексування – “1) передавання одним фізичним каналом даних із кількох пристроїв методом часового або частотного поділу на канали; 2) комбінація або чергування повідомлень у комунікаційному каналі” [1, с. 346; 10], ущільнення – “1) процес скорочення обсягу даних на носії даних за допомогою кодування чи вилучення символів, що повторюються; 2) переміщення в пам’яті зайнятих блоків для об’єднання вільних блоків в одну велику вільну ділянку” [2, с. 1524] та ін.

За аналогією англomовна лексема мікшер і питома змішувач теж не є дублетними утвореннями, оскільки мікшер – це “пристрій для мікшування (додавання) сигналів із кількох джерел в одне” [1, с. 335], “електричний пристрій для змішання, накладення кількох звукових сигналів, зображень і т. ін” [2, с. 675], а змішувач – “прилад, механізм для приготування суміші, розчину, для змішування чого-небудь із чимось” [2, с. 467].

Терміни еквалайзер і вирівнювач також ототожнювати не варто, оскільки еквалайзер – це “радіоелектронний пристрій із високоякісних стереофонічних комплексів, регулятор (коректор) частотних характеристик звуку, тембру” [8, с. 249], а вирівнювач – “спеціальний пристрій у машинах для вирівнювання чого-небудь” [2, с. 148].

Англомовна лексема джойстик (< joystick) вживається на українськомовному ґрунті переважно в значенні “технічний пристрій ручного виведення графічної інформації або керування курсором на екрані комп’ютера у вигляді руків’я або кнопкового пульта, сполученого з датчиками напруги” [8, с. 219]. Використання цього терміна з дефініцією “важіль керування літаком” [8, с. 219] є, на нашу думку, не зовсім обґрунтованим і доцільним, оскільки для вираження цього значення в українській мові функціонує вже давно узвичаєне слово штурвал (свого часу запозичене з нідерландської мови).

Таким чином, характерною рисою освоєння науково-технічних термінів англомовного походження в україномовному середовищі є встановлення між ними й автохтонною спеціальною лексикою відношень синонімічного характеру. Паралельне функціонування англійських і питомих лексем зводиться переважно до відношень дублетного характеру. Вживання іншомовних термінологічних одиниць замість автохтонних із тим самим значенням передусім зумовлене однозначністю запозичень, відсутністю в них емоційно-експресивного навантаження, стилістичною нейтральністю, мінімальною ймовірністю виникнення асоціативних уявлень, а також здатністю іншомовної спеціальної лексики більш точно диференціювати наукову й технічну думку.

Серед перспективної тематики подальших наукових досліджень – визначення особливостей гіпо-гіперонімічних відношень між спеціальною лексикою англомовного походження, яка входить до української терміносистеми науки й техніки, та автохтонними термінологічними одиницями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування / [уклад. : Е.М. Проїдаков, Л.А. Теплицький]. – [2-ге вид., допов. і допрац.]. – К. : СофтПрес, 2006. – 824 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 тис. слів / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с. – [з дод., допов. та CD].
3. Кочан І.М. Синонімія у термінології / І.М. Кочан // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 32–34.
4. Новий словник іншомовних слів : близько 40 000 слів і словосполучень / [Л.І. Шевченко, О.І. Ніка, О.І. Хом’як, А.А. Дем’янюк] ; за ред. Л.І. Шевченко. – К. : АРІЙ, 2008. – 672 с.
5. Олійник А.Д. Роль запозичень-англіцизмів у розвитку сучасної української мікроекономічної термінології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Олійник Анатолій Дмитрович. – К., 2002. – 205 с.
6. Панько Т.І. Українське термінознавство / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
7. Пілецька Н.В. Парадигматичні відношення в сучасній чеській економічній термінології / Н.В. Пілецька // Проблеми слов’янознавства. – 2007. – Вип. 56. – С. 208–216.
8. Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 000 слів і словосполучень / [уклад.: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк] ; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, НАН України. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
9. Тлумачний словник-довідник з автоматизації, телемеханізації та використання обчислювальної техніки для працівників газової промисловості. Основні терміни : близько 4 000 термінів / [уклад.: В.В. Дубровський, М.Д. Гінзбург, В.О. Добридень та ін.]. – Харків : НДПІАСУ, 1997. – 536 с.
10. Webster’s Online Dictionary with Multilingual Thesaurus Translation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.websters-online-dictionary.org/> – Заголовок з екрану.